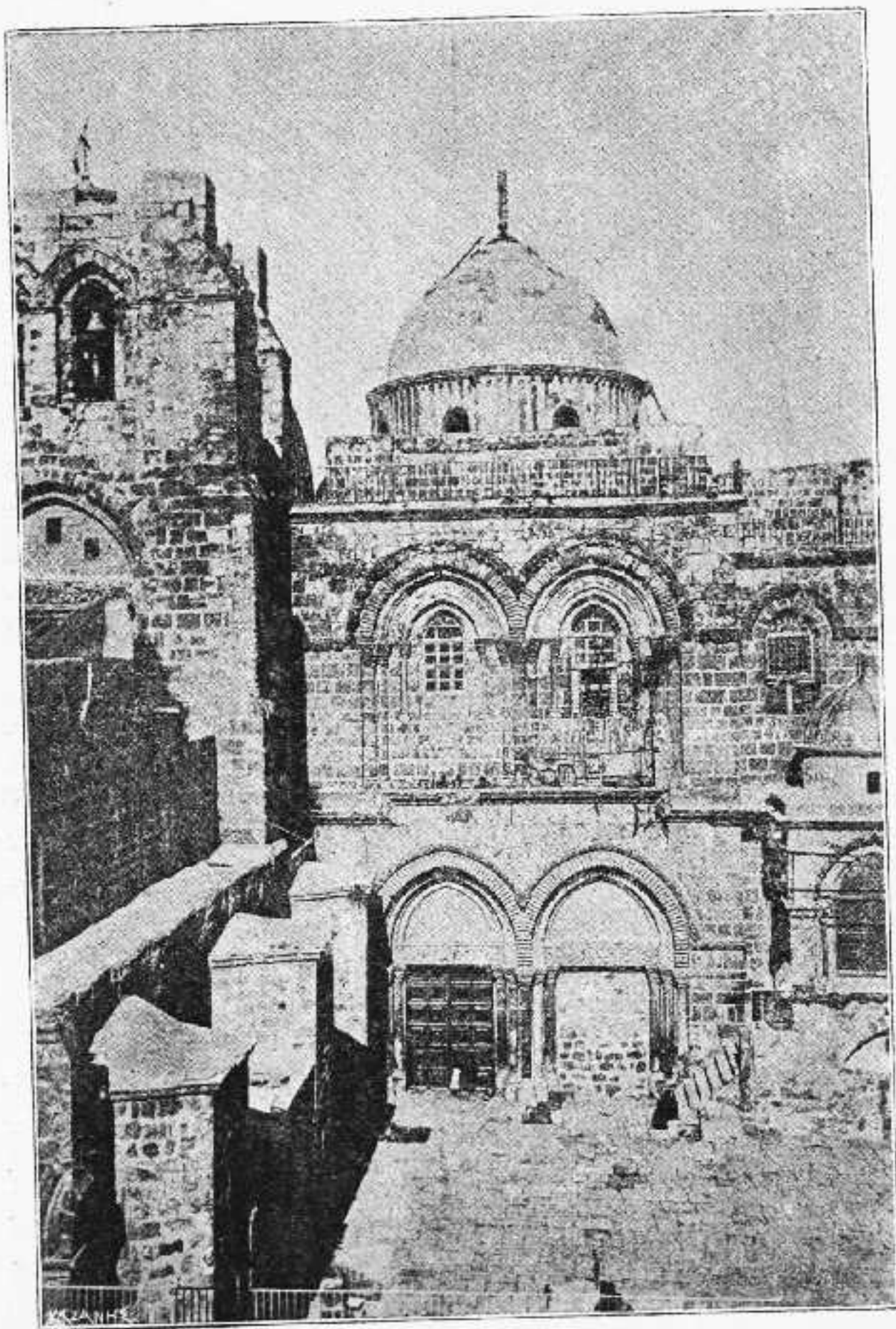

αὐτὴν ἔπεται διάζωμα ἔχον γεισίποδας, περιβαλλομένους ὑπὸ ὧν, οἵτινες κάτωθεν ἔχουσι φύλλα ἀκάνθου καὶ ὡς παρεμβλήματα ποικίλας προεξοχᾶς διακοσμήσεως. Μετ' αὐτοὺς διέρχεται σειρά μεμονωμένων λοβῶν, εἴτα δ' ἀκολουθεῖ ἡ κάτω σειρά τοῦ γείσου, ἣτις συνίσταται ἐκ τεσσάρων παραλλήλων κοσμητικῶν θεμάτων, ἥτοι πρῶτον ἐκ τοῦ λεσβιακοῦ κυματίου, δεύτερον ἐκ ραβδώσεως ἀποτελουμένης ἐξ εὐθειῶν τομῶν, εἴτα ἐκ μικρᾶς ὀδοντωτῆς ταινίας καὶ τέλος ἐκ σειρᾶς κοσμημάτων ὡρειδῶν.

Ἡ ἐπισκόπησις τῆς ὑπ' ἀρ. 37 εἰκ. καθιστᾷ καταληπτὰ τὰ καθέκαστα τοῦ πολυπλόκου καὶ πλουσιωτάτου τούτου διακοσμητικοῦ διαζώματος.

Τὸ διάζωμα τοῦτο φρονεῖ ὁ κ. Strzygowski ὅτι ἀνήκει εἰς ἐποχὴν ἀρχαίαν, τοῦτο δὲ καθιστᾷ κατάδηλον καὶ ἡ διάταξις τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν κοσμημάτων ἐν τοῖς διαζώμασιν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ προκειμένου διαζώματος συνηγορεῖ πρὸ παντός ἡ βαθεῖα ἀκριβοῦς τομὴ ἰδίως τῶν πλευρῶν τῶν φύλλων καὶ ἡ ἐκ ταύτης προκύπτουσα ἐντύπωσις τῆς ἐναλλαγῆς φωτὸς καὶ σκιᾶς. Ὁ Strzygowski προβαίνει περαιτέρω ἀποπειρώμενος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μεμονωμένων θεμάτων τοῦ διαζώματος νὰ χρονολογήσῃ αὐτὸ ἀκριθέστερον. Κατὰ πρῶτον παρατηρεῖ ὅτι ἡ συσσώρευσις τῶν θεμάτων ἐμφαίνει ὀψίμους ῥωμαϊκοὺς χρόνους, παραβάλλει δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς γείτονος Συρίας τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ εὕρισκει ἐν τῷ ἡμετέρῳ διαζώματι μείζονα πλοῦτον ἐν συναρτίᾳ πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν νέων θεμάτων, παραγκωνισθέντων τῶν πρότερον ἐπικρατούντων. Ἀκριβοῦς δὲ τὴν αὐτὴν διαίρεσιν εὕρισκε: ἐν τῷ ἀετώματι τῆς ἀψίδος τῆς Δαμασκοῦ, ἐν τῷ διαζώματι τῆς τετραγωνικῆς αὐλῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως (Βάαλβεκ) καὶ εἰς τινὰ τῶν κτιρίων τῆς Παλμύρας. Προσθέτει δ' ὅτι ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν θεμάτων τοῦ διαζώματος δὲν εὕρισκεται μόνον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν οἰκοδομῶν τῶν πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοκρατόρων, ἀλλ' ὡσαύτως τοιοῦτος πλοῦτος διακοσμήσεως δὲν δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς Δ' ἢ εἰς τὴν Ε' καὶ Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο, λέγει, νὰ παραβάλλωμεν πρὸς τὸ ἡμέτερον διάζωμα τὴν τέχνην τῆς Χρυσῆς Πύλης τῆς Κωνσταντινουπόλεως κτισθείσης τῷ 388—91, τὸ διὰ τοὺς χρόνους τοῦ λίαν πλουσίως κεκοσμημένου ἐπιστύλιον τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν τῇ μονῇ Στουδίου τοῦ ἔτους 463 καὶ ἐκ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τὰ διαζώματα τῶν ναῶν ἁγίας Σοφίας καὶ ἁγίων Σεργίου καὶ Βάκχου.

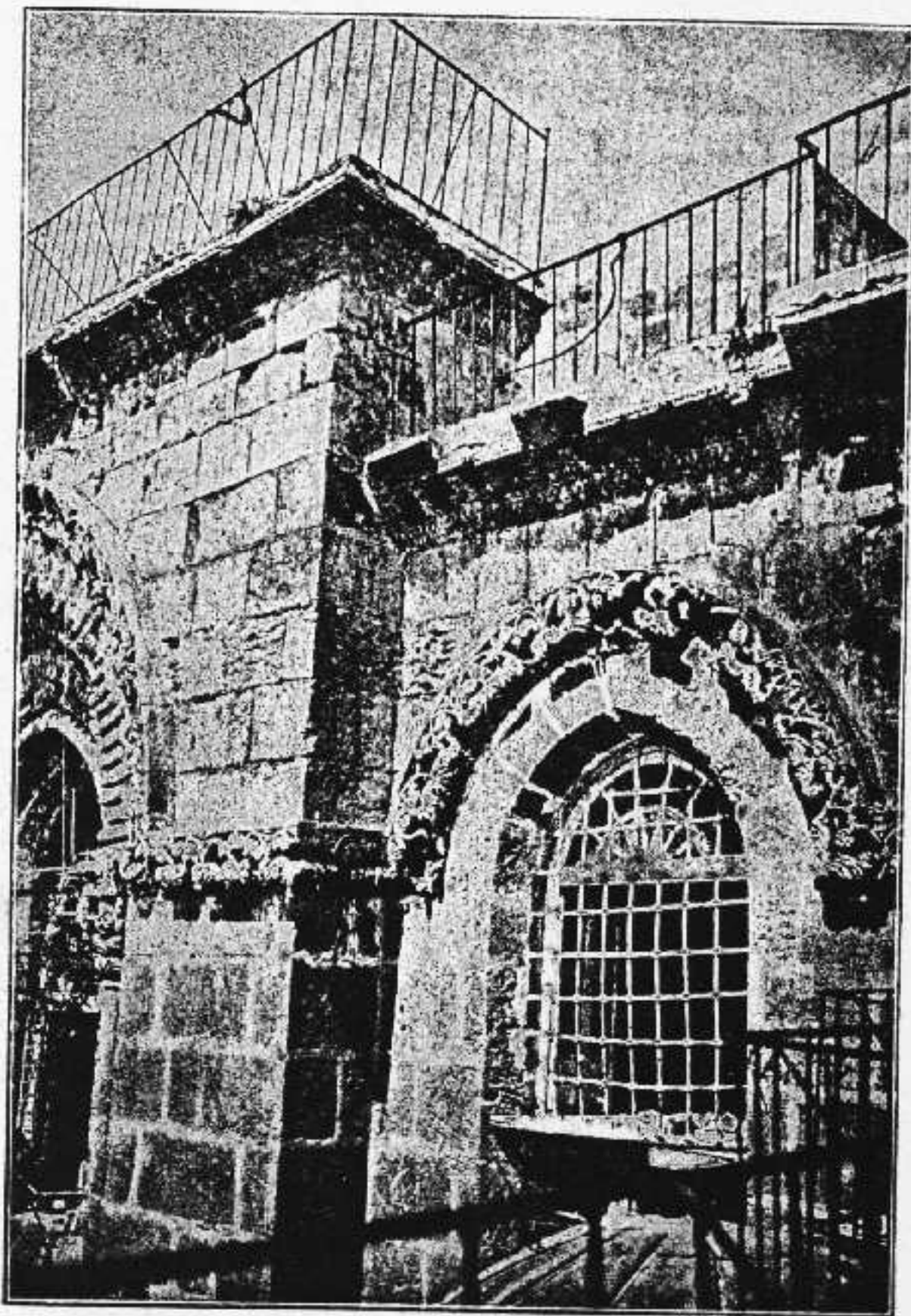
παραλείπει δὲ τοὺς ἐν Συρίᾳ ναοὺς. Πᾶσαι αὗται αἱ παρατηρήσεις καθίστῳσι πιθανώτατον ὅτι τὸ διάζωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου ἀνή-

Εἰκ. 38. Ἡ πρόσις τῆς τοῦ Παναγίου Τάφου πλειοῦς τοῦ Παναγίου Τάφου
(ἐκ φωτογραφίας).

κει εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος. Διτηρήθη τοῦτο ἐν μεγάλῃ ἐκτάσει ὅχι μόνον ἐπὶ τοῦ προεξέχοντος μέρους τῆς προσόψεως,

ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τοῖχον τὸν βαθύτερον κείμενον ἄνωθεν τοῦ τρούλλου τῆς μικρᾶς πρὸς δεξιὰν τῷ ὁρῶντι ἐξεχούσης οἰκοδομῆς (εἰκ. 39)¹. Τὸ

Εἰκ. 39. Τὸ ἄνωθεν τοῦ παρεκκλησίου ἐσώτερον μῦμα τῆς προσόψεως (Strzygowski).

τελευταῖον δὲ τοῦτο τεμάχιον εἶναι τὸ φωτογραφηθὲν ὑπὸ τοῦ Strzygowski καὶ παριστώμενον ὑπὸ τῆς εἰκόνης 37.

¹ Orient oder Rom σελ. 129 κ. ἑ.

Ἄλλοτε διαζώμα τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν τρόπου διαχωρίζει τὰς δύο ὀροφὰς τῆς προσόψεως¹. Ἀνήκει καὶ τοῦτο ἀναμφιβόλως εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὡς καὶ τὸ ἄνω διαζώμα καὶ εἶναι ἀξιοπαρατήρητον διὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον, διότι ἐν τῇ προσόψει τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ τμήμα κεῖται κατὰ τι ὑψηλότερον, ὥστε σχηματίζει συμμετρικῶς μίαν βαθμίδα (ἴδε εἰκόνα 38). Ἡ τοιαύτη ἀνύψωσις δὲν ἐγένετο βραδύτερον ἐκ τοῦ παλαιότερου ὕλικου, ἀλλὰ τὰ τεμάχια προκατεσκευάσθησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἤδη ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτῶν. Οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ κατεργασία τοῦ ἐν τῇ ἀριστερᾷ γωνίᾳ τῆς βαθμίδος φοινικειδοῦς κοσμήματος, καὶ ὡσαύτως διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀκριβὴς συναρμογὴ τῶν λίθων. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς βαθμιδιωτῆς κατασκευῆς διαζωμάτων δὲν εἶναι ξένος καὶ ἐν τῇ συριακῇ τέχνῃ. Ὁ Strzygowski παραθέτει δύο παραδείγματα· τὸ ἐν τούτων εὑρεταὶ ἐν τῇ προσόψει τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Συμεὼν (Καλάτ-Σερᾶν), τὸ ἕτερον ἐν τῷ τοίχῳ τῆς κόγχης τοῦ ναοῦ τοῦ Μπεχιο (De Vogüé, Syrie Centrale pl. 138 καὶ 141).

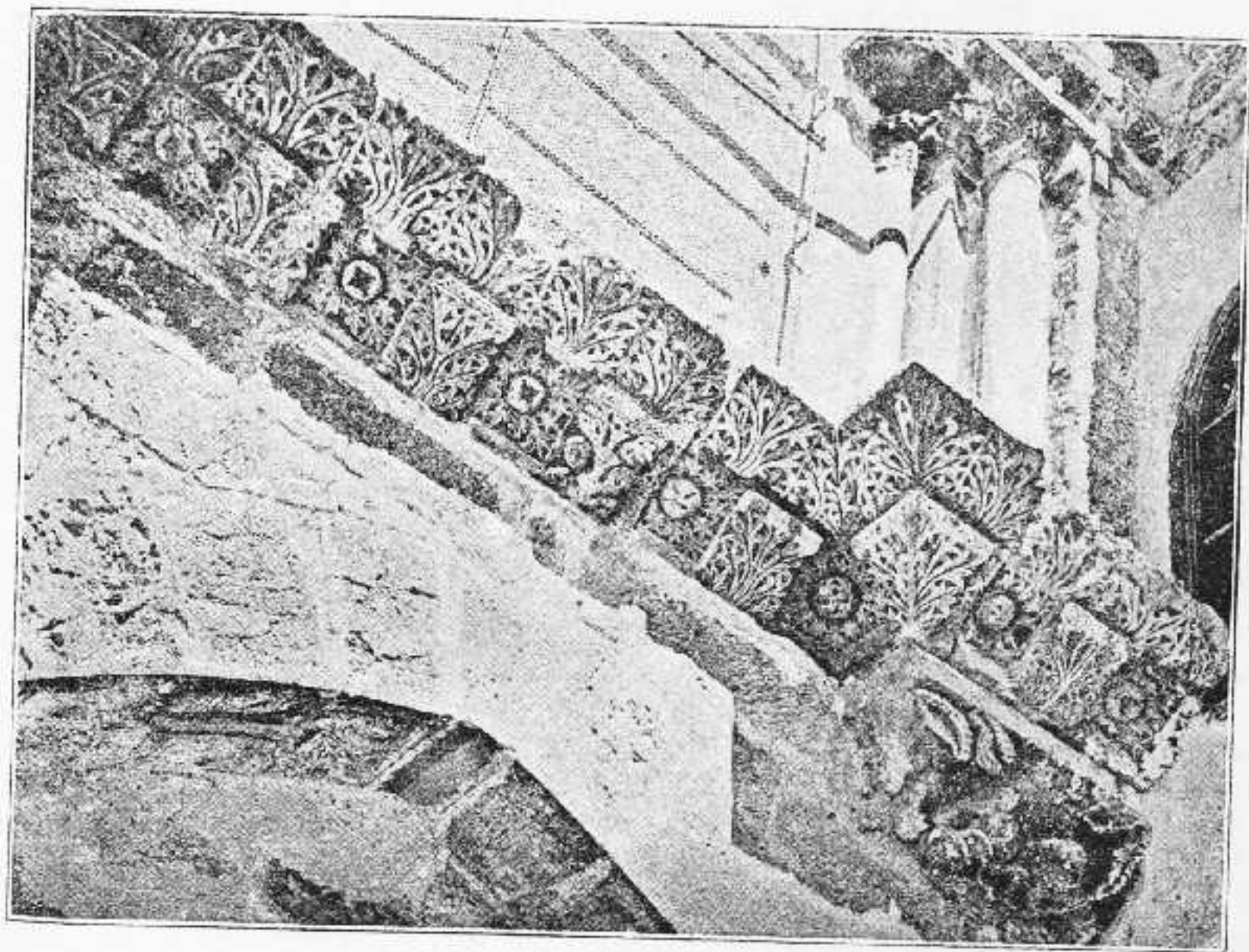
Κατὰ δεύτερον λόγον εἶναι ἀξιοπαρατήρητον τὸ διαζώμα τοῦτο τοῦ Παναγίου Τάφου διὰ τὸ σπουδαῖον γεγονός ὅτι ὄχι μόνον ἐπικτείνεται πέρα πρὸς δεξιὰν ὑπὲρ τὴν γωνίαν τοῦ προεξέχοντος μέρους τῆς προσόψεως, ἀλλὰ καὶ χρησιμεύει ὡσαύτως ὡς διαζώμα εἰς τὸ ἔμπροσθεν παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον ἵσταται πρὸς δεξιὰν παρὰ τὴν πρόσοψιν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέρχεται τις διὰ τῆς κλίμακος (εἰκ. 38). Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο παρουσιάζει ἐν τῇ Ν. πλευρᾷ τὴν αὐτὴν διακόσμησιν ὡς καὶ ἡ κυρία πρόσοψις τοῦ ναοῦ. Καὶ τὸ διαζώμα τὸ διαιροῦν τὰς δύο ὀροφὰς αὐτοῦ εἶναι, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ ἐκ τῶν καλλίστων ὅσα διετηρήθησαν ἐκ τῆς συνθετοῦ ταύτης τεχνοτροπίας (εἰκ. 40).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν διαζωμάτων τούτων ὁ Strzygowski διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἀνάγονται εἰς ἐποχὴν μεταξὺ 300 καὶ 350 μ. Χ. καὶ ὅτι ἄρα δύνανται ταῦτα ν' ἀποδοθῶσιν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν ἔτει 326 ἰδρυθέντα περίπυστον ναὸν ἐπὶ τοῦ Παναγίου Τάφου².

¹ Παρέργως εἰρήσθω ὅτι ἡ πρόσοψις αὕτη τοῦ Παναγίου Τάφου ἦν παριστᾶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 38 εἰκὼν εἶναι ἡ τῆς νοτίου πλευρᾶς, εἰς ἣν φθάνει τις διερχόμενος τετραγωνικὴν αὐλήν. Ἡ πρὸς ἀριστεράν τῳ ὁρῶντι οἰκοδομία μετὰ τοῦ ὀγκώδους πύργου (κωδωνοστασίου) περιλαμβάνει καὶ τρία παρεκκλήσια.

² Orient oder Rom ἐν. ἀν.

Πρὸς τὰ διαζώματα ταῦτα σχετίζει ὁ Strzygowski κατὰ τεχνοτροπίαν μικρά τινα ἀετώματα ἐκ τῶν μνημείων τῶν εὑρισκομένων νῦν ἐν τοῖς μουσείοις Καίρου, Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλαχού τῆς Αἰγύπτου, ἐν οἷς παραστάσεις χριστιανικοῦ ἢ ἐθνικοῦ περιεχομένου ἐναλλάσσουσιν. Ὡς παράδειγμα εἰκονίζει ἐν ἀετώματι εὑρισκόμενον ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ Gizeh ὅπερ προέρχεται ἐκ Fayum κατὰ τὸν Gayet (εἰκ. 41). Τοῦτο ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα εἶναι ἐξ ἀσβεστολίθου καὶ παρουσιάζει ἐν τοῖς ἐκα-

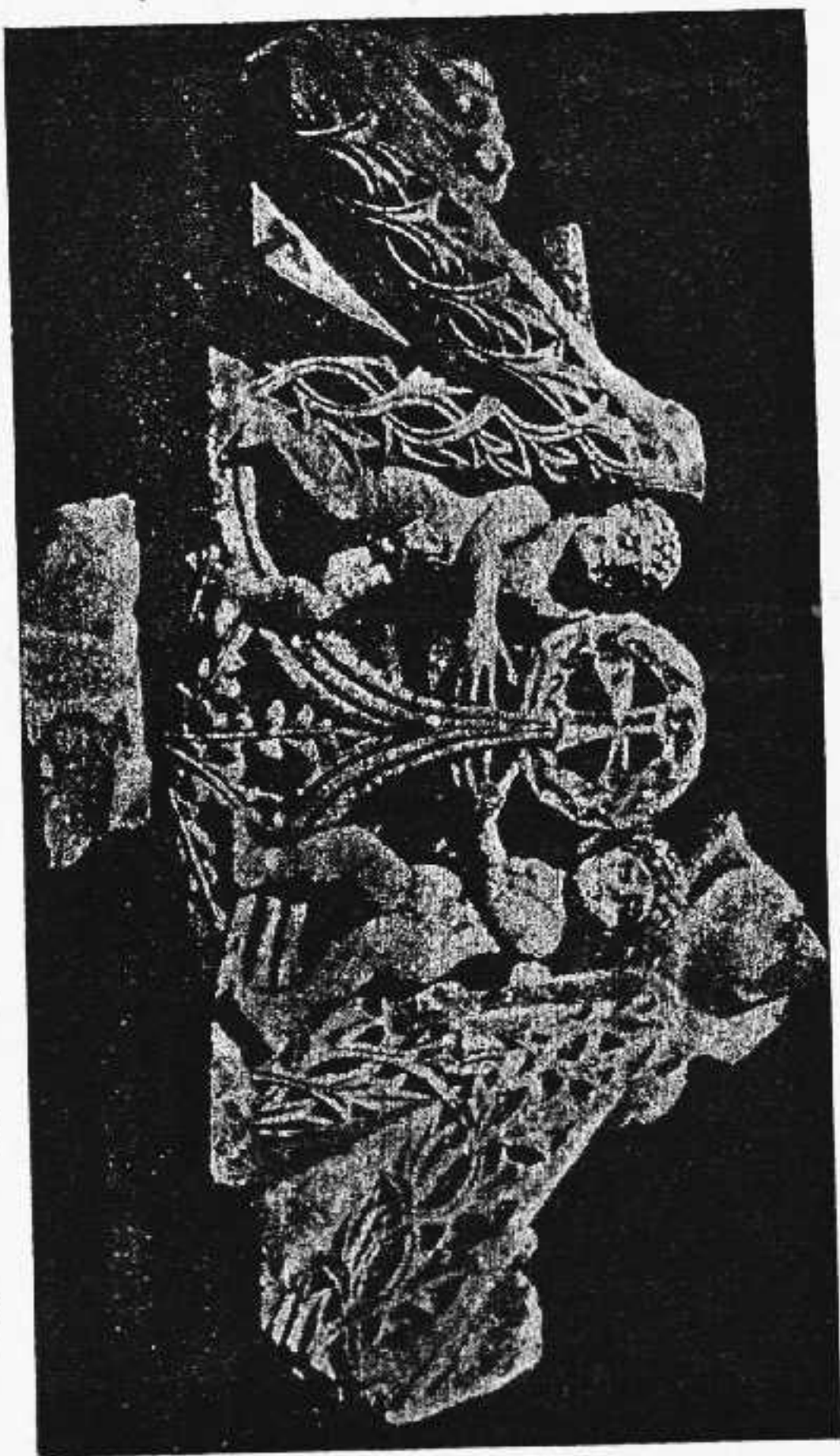
Εἰκ. 40. Τὸ διαζῶμα τοῦ πρὸς δεξιὰν παρεκκλήσιον (Strzygowski).

τέρωθεν λωρίσιν ἐπιμήκεις ἑλικας, οἵτινες διατρυπῶσι τὸ φύλλον τῆς διακοσμήσεως. Τὰ καθ' ἑκάστα τῆς τοιαύτης τεχνοτροπίας γίνονται κατὰφανῆ ἐκ τῆς παρατεθειμένης εἰκόνης.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῶν μελετῶν τοῦ διαπρεποῦς βυζαντιολόγου προκύπτοντα νέα τεκμήρια διὰ τὰς σκοτεινὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντιακῆς τέχνης. Ἐκ τούτων καθίσταται κατὰδῆλον, πόσον τὰ ἐπιχωριάζοντα ἐν ταῖς ἐξηλληνισμέναις χώραις τῆς Ἀνατολῆς τεχνικὰ συστήματα συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν αὐτῆς.

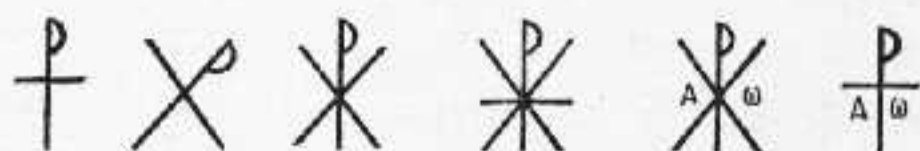
Ἀνάγκη πρὸς τούτοις νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ τῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου ἐπισήμως ἐμφανιζομένων συμβολικῶν μονογραμματῶν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πασίγνωστον εἶναι

Εἰκ. 41. Τὸ ἐκ τοῦ μουσείου Giseh τοῦ Κάδον ἀνέλυτον ἀέτωμα (Strzygowski).

τὸ παραδιδόμενον περὶ τοῦ θαυμασίου ὀράματος ὅπερ εἶδεν ὁ Κωνσταντῖνος εἰσβάλλων εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τοῦ Μαξεντίου. Τὸ περίπυστον σύμβολον τῶν λεγεῶνων τοῦ αὐτοκράτορος ὅπερ ἐτέθη ἐπὶ τῶν λαβάρων

ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ μονογράφημα τοῦ Χριστοῦ. Περὶ τοῦ σχήματος αὐτοῦ διεσώθησαν αἱ περιγραφαὶ τοῦ Λακταντίου¹ καὶ τοῦ Εὐσεβίου². Καὶ πρὸς μὲν τὴν πρώτην, ἣτις φαίνεται μᾶλλον πλησιάζουσα τὸ κωνσταντίνειον μονογράφημα, ἀνταποκρίνεται τὸ πρῶτον σχῆμα τῆς εἰκόνης 42, πρὸς δὲ τὴν δευτέραν τὸ τρίτον σχῆμα. Καὶ τὸ δεύτερον δ' ἀπλού-

Εἰκ. 42. Τὰ πρῶτα χριστιανικὰ μονογραφήματα.

στατον σχῆμα ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐπεκράτησεν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τὰ ἐν τῇ εἰκόνι ἄλλα σχήματα ἐμορφώθησαν μεταγενέστερον· ἐξ αὐτῶν μᾶλλον προσφιλεῖ ἀπέβησαν τὰ δύο τελευταῖα τὰ ἔχοντα ἑκατέρωθεν τὰ γράμματα Α καὶ Ω³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Η ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΕΠΟΧΗ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ἡ ἐποχὴ περὶ ἧς ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ θὰ διαλάβωμεν εἶναι τοσαύτῃ σπουδαιοτέρα ὅσον εἰς αὐτὴν ἀνάγονται τὰ πλείστα μνημεῖα ἅτινα πρόκεινται εἰς μελέτην ἐκ τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς βυζαντιακῆς τέχνης καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι κανονικὴν ἐξέλιξιν ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις αὐτῆς. Ἡ ἐποχὴ αὕτη κυρίως ἄρχεται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ κατὰ τοῦτο μάλιστα εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς

¹ De mort pers. 44. Transversa X littera summo capite circumflexo Christum in scutis notat.

² Ἐν Βίῳ Κωνστ. I, 31: τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεσήμενον χαρακτηρῶν, γιαζομένου τοῦ Ρ κατὰ τὸ μεσαίτατον.

³ Πρὸς. Schultze Arch. altchrist. Kunst σελ. 266.

ὅτι κατ' αὐτὴν εὐρίσκωμεν, ἐν τῇ διακοσμητικῇ ἰδίᾳ τῶν οἰκοδομημάτων, ἐφαρμοζομένους νέους τρόπους ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῶν γλυπτῶν μελῶν τῶν βασιλικῶν καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων. Εὐτυχῶς δ' ἐκ τῶν χρόνων τούτων περισώθησαν πολυάριθμα λείψανα κιονοκράνων καὶ ἄλλων κοσμημάτων ὅτινα ἐγένοντο ἀντικείμενον πολυμόχθων ἐρευνῶν δι' ὧν ἐπεχύθη φῶς ἐπαρκές εἰς τὰς τέως μικρὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς τέχνης ταύτης. Ἀνάγκη δὲ νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς πρώτης ταύτης βυζαντινῆς τέχνης ἐπεκτείνεται μέχρι τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς αὐτοκρατορίας τόσον ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὅσον ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ, ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοφωνία ὡς εἶπεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ἄκρως χαρακτηριστική. Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις ἐν τῇ τέχνῃ ἥτις ἐχώρισε τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐπῆλθε βραδύτερον.

Τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς Ἀνατολῆς ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τῆς τέχνης κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς μετάδοσιν εἰς τὴν Δύσιν ὑποδεικνύει κεφαλαιωδῶς ὁ Strzygowski ὡς ἐξῆς¹. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, λέγει, πρὸ παντός ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μόνον ἐκτυλίσσεται ἐντελῶς ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τῶν ἐπικέντρων οἰκοδομημάτων. Ναὶ μὲν καὶ ἐν Ἰταλίᾳ βαπτιστήρια καὶ τάφοι κατασκευάζονται θολωτά, ἀλλὰ ταῦτα γίνονται κατ' ἀπομίμησιν πρωτοτύπων μνημείων τῆς Ἀνατολῆς. Μικρασιᾶται δ' εἶναι οἱ ἀρχιτέκτονες οἱ κατασκευάσαντες τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κορωνίδα τῶν μετὰ τρούλλου οἰκοδομημάτων, τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἀφ' ἐτέρου παρατηρεῖται, πῶς ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταφέρεται τὸ σύστημα τῆς θολωτῆς οἰκοδομῆς εἰς τὰς ἐπαρχίας π. χ. εἰς Ῥάβενναν καὶ Ἱερουσαλήμ. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον εἶναι ὅτι οἱ ἐκ Προκοννήσου λιθοξόοι προμηθεύουσιν εἰς πάσας σχεδὸν τὰς χώρας τὰς βρεχομένας ὑπὸ τῆς Μεσογείου κατειργασμένα μάρμαρα, εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν, Παλαιστίνην, Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἄλλαχόσε. Ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ Ἑλλάδι εὐρίσκωμεν βυζαντινοὺς κίονας οἵτινες ἐλέγχουσι τὴν ἐκ Προκοννήσου καταγωγὴν αὐτῶν οὐ μόνον ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ μαρμάρου καὶ τοῦ σχήματος τῶν κιονοκράνων, ἀλλὰ συχνάκις καὶ ἐκ τῶν τεκτονικῶν σημάτων τῶν λιθοξόων². Ἡ πλαστικὴ καὶ ἡ γραφικὴ

¹ Byz. Kunst ἐν Byz. Zeitschr. I σελ. 66 καὶ ἐξῆς.

² Byz. Zeitschr. αὐτόθι.

δεικνύουσι τὰς αὐτὰς τύχας. Ἐν τῇ πλαστικῇ ἤδη ἐπικρατεῖ ὁ βυζαντιανὸς χαρακτήρ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῆς ἀψίδος τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Strzygowski¹. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ ἀρχαιότατα μνημειακὰ τεκμήρια εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τῆς βάσεως τοῦ ὀβελίσκου ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Ἡ θρησκευτικὴ πλαστικὴ ἄρχεται μετὰ παραστάσεων ἐν πνεύματι ἀρχαίῳ καὶ παλαιοχριστιανικῷ, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀγάλματα τοῦ Καλοῦ Ποιμένος τὰ εὑρεθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀθήναις καὶ Σπάρτῃ, καὶ τὰ σωζόμενα τεμάχια τῶν σαρκοφάγων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ βυζαντιανὸς χαρακτήρ ὁ κατ' ἀρχὰς ἀναφαινόμενος ἐν τῇ ἀστικῇ πλαστικῇ καταφαίνεται ἐπίσης ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀμβωνες, τὸ ἐν Χαλκίδι εὑρεθὲν ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου², ὁ ἐν Ῥαβέννῃ θαυμασιος σαρκοφάγος ὁ ἔχων παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τοῦ Ἀσπασμοῦ τῆς Ἐλισάβετ, τὸ ἐκ τῆς βορείου Ἀφρικῆς προερχόμενον τεμάχιον ἀναγλύφου τὸ παριστῶν τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνέκδοτα ἐπὶ ὑποδείγματα δεικνύουσι τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τὴν τελετουργικὴν σοβαρότητα τῆς βυζαντιανῆς τέχνης. Τὸ μάλιστα καταπληκτικὸν τεκμήριον τῆς νέας ὠθήσεως τῆς τέχνης παρέσχεν αὐτὸς οὗτος ὁ Strzygowski διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῆς σχολῆς τῶν ἐπὶ ἐλέφαντος τορνευτῶν τῶν Μεδιολάνων, ἥτις ἠκολούθει παλαιᾷς χριστιανικῶς παραδόσεσι, πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ῥαβέννης, ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι βυζαντιανή³.

Κλίνω ἰδιαιτέρως νὰ τονίσω, προσθέτει ὁ Strzygowski, ὅτι χαρακτηριστικὸς τύπος τῆς βυζαντιανῆς τέχνης ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκεντρωθεὶς ἐκδηλοῦται ἤδη βραχὺ μετὰ τὸ 431 ἐν Ῥώμῃ ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς τοῦ μύακος τῆς S. Maria Maggiore. Ὡσαύτως καὶ ἐν ἄλλοις μερικωτέροις κλάδοις τῆς τέχνης καταφαίνεται ἡ αὐτὴ ἐπίδρασις. Ἡ μικκυλογραφία ἢ ἱστορία (miniature) φαίνεται ὡς ἡ οἰκοδομικὴ τῶν μετὰ θόλων κτιρίων ἀποκλειστικῶς προαγομένη ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τί ἔχει ν' ἀντιπαραθέσῃ ἡ Ἰταλία πρὸς τὰ εὐαγγέλια τῆς Συρίας, τοῦ Ἐτζμιατζί, τῆς Φλωρεντίας, τῶν Παρισίων, πρὸς τὸ πιθανῶς ἀλεξαν-

¹ Αὐτόθι.

² Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀνεῦρε καὶ ἐμελέτησε πρῶτος ὁ Strzygowski, ἴδε Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας τόμ. Β' σελ. 723 κ. ἐ. πίν. Η'.

³ Byz. Zeitschr. ἐν. ἀν.

δρεωτικὸν χειρόγραφον τοῦ Ῥοσσάνου, πρὸς τὴν Γένεσιν καὶ τὸν Διοσκορίδην τῆς Βιέννης, ἅτινα πιθανώτατα προέρχονται ἐκ Κωνσταντινουπόλεως; Καὶ πόσον καταφανὴς εἶναι οἱ βυζαντιακοὶ χαρακτῆρες ἤδη ἐν τινι εἰκονογραφημένῳ ἡμερολογίῳ τοῦ 354!

Βλέπω, ἐπιλέγει ὁ Strzygowski, πανταχοῦ τὸ αὐτὸ φαινόμενον, τὴν ἀντίθεσιν δύο τρόπων τεχνικῶν, τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τοῦ ἀφελοῦς συμβολικοῦ καὶ τοῦ βυζαντιακοῦ τοῦ ἱστορικῶς δογματικοῦ. Ἀμφότεροι ἀνήκουσιν εἰς τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ὁ κυρίως μεσαίων ἐν τῇ τέχνῃ ἀρχεται μετὰ τὸ 568 διὰ τῆς καθυποτάξεως τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων καὶ τὸ 640 διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἰσλάμ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ Springer χωρίζει μετὰ τὸ ἡμισυ τῆς ἀπὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος τρία ρεύματα τέχνης παράλληλα, τὴν βυζαντιακὴν, τὴν τέχνην τοῦ Ἰσλάμ καὶ τὴν τέχνην τῆς Δύσεως. Δὲν ἀποδέχεται ὁ Strzygowski ἐντελῶς τοῦτο· θὰ ᾔτο ὀρθότερον κατ' αὐτὸν ἂν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐτίθετο πρῶτον ἡ ἀρχέγονος χριστιανικὴ τέχνη καὶ δεύτερον ἡ βυζαντιακὴ, μετὰ ταύτας δὲ νὰ ταχθῶσι πρῶτον ἡ τέχνη τοῦ Ἰσλάμ καὶ δεύτερον ἡ τέχνη τῆς Δύσεως.

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ πρῶτον θὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν σωζομένων μνημείων τῶν χρόνων τούτων, μάλιστα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐν ἧ ἐσώθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδιάφθορα τὰ ἀξιολογώτατα ὑποδείγματα βασιλικῶν καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν μνημείων, διότι τὰ ἐν τῇ Δύσει ἀτυχῶς ὑπὸ τῶν συχνῶν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν ἀπέβαλον σχεδὸν πᾶν ἔχνος τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν διαθέσεως καὶ κατασκευῆς. Οὐχ ἦττον ὁμῶς διὰ τὸν ἐν αὐτοῖς περιωθέντα διάκοσμον γλυπτῶν κοσμημάτων καὶ ταῦτα εἶναι μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης τῶν χρόνων τούτων.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασιλικῶν τῶν μέχρι τοῦδε σωζομένων ἀξιολογώταται εἶναι αἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Συρίᾳ. Τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ δύο ὑπερέχει ὁ Ἅγιος Δημήτριος (νῦν Κασσιμιέ τσαμισί), ὅστις διαιρεῖται εἰς πέντε κλίτη καὶ ἔχει ἐσωτερικῶς θέαν μεγαλοπρεπῆ. Ὡς ἐκ τινῶν τῶν κιονοκράνων αὐτοῦ, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος, πιστοῦται, ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα, τὸ δ' ἀρχικὸν διάγραμμα ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ μέσου εὐρέος χώρου καὶ τῶν δύο ἐσωτερικῶν πλαγίων κλιτῶν μετὰ προθέσεως καὶ διακοσμοῦ ἐν σχήματι ἐγκαρσίου κλίτους, οὗ ἕτερον ὑπόδειγμα ὅμοιον ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ δὲν ἀπαντᾷ. Τὰ πλάγια κλίτη τὰ τε ἐσωτερικὰ καὶ τὰ ὕστερον προστεθέντα

ἑξωτερικὰ ἔχουσιν ἄνωθεν ὑπερῶα κοσμούμενα ὑπὸ κιόνων μετὰ τόξων (ἴδε εἰκ. 43). Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ διακόσμου πλὴν τῶν κιονοκράνων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπικράνων, ὧν τὰ πλεῖστα φέρουσι μονογραφήματα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἀξία θέας εἶναι καὶ ἡ ἐκ μαρμάρου ψηφωτὴ ταινία ἣτις περιβάλλει τὰς πλευράς τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ¹.

Οὐχ ἥττον σπουδαία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου εἶναι καὶ ἡ βασιλικὴ ἡ νῦν καλουμένη Δζουμᾶ τσαμισί, ἥς ἀγνοεῖται τὸ χριστιανικὸν ὄνομα. Τὸ διάγραμμα αὐτῆς διαιρεῖται εἰς μέσον εὐρὺν χώρον μετὰ δύο ἐκατέρωθεν πλαγίων κλιτῶν (ἴδε τὴν ἄνωτ. ἐν σελ. 36 εἰκόνα αὐτοῦ). Ἔχει δ' ἔσω καὶ ἔξω νάρθηκα, ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ ἔσω νάρθηξ ἀρχικῶς ἐχωρίζετο τοῦ μέσου χώρου τῆς βασιλικῆς διὰ τεσσάρων κιόνων, οἵτινες νῦν εἶναι ἐντετειχισμένοι, μετὰ δὲ τῶν πλαγίων κλιτῶν δι' ἰδίας ἐκατέρωθεν θύρας. Χαρακτηριστικὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ἡ εὐρύτης καὶ ἄκρα ἀναλογία τῶν διαστάσεων αὐτῆς. Τὸ μῆκος τοῦ μέσου χώρου (τοῦ κυρίως ναοῦ) ἀνέρχεται ὑπὲρ τὰ 33 μέτρα, τὸ δὲ πλάτος εἶναι ὀλίγον μικρότερον. Ὡς ἐν τῷ Ἀγίῳ Δημητρίῳ οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἄνωθεν τῶν πλαγίων κλιτῶν ὑπάρχουσιν ὑπερῶα. Τὸ σχῆμα τοῦ μύακος αὐτῆς εἶναι ἡμικυκλικὸν μετὰ τριῶν μεγάλων ἀψιδωτῶν παραθύρων. Τοῦ διακονικοῦ καὶ τῆς προθέσεως, ἅτινα ἔκειντο παραπλεύρως τοῦ μεγάλου μύακος ἐκατέρωθεν, δὲν ὑπελείφθησαν ἰχνη². Ἡ καλλίστη αὕτη βασιλική, ἥς αἱ λεπτομέρειαι ἔχουσιν ἀρμονικὴν πρὸς ἀλλήλας συνάφειαν, εἶναι ἄριστον ὑπόδειγμα τῆς κατὰ τὴν Ε' ἐκατονταετηρίδα βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὅτι δὲ ἀνάγεται καὶ αὕτη εἰς τὴν Ε' ἐκατονταετηρίδα, ἀποδεικνύουσι τὰ κιονόκρανα αὐτῆς, ὧν ὁ τρόπος ἀσφαλῶς ἀνάγει ταῦτα εἰς τοὺς χρόνους τούτους.

Ἐκ δὲ τῶν βασιλικῶν τῆς Συρίας, αἵτινες κατὰ τοῦτο εἶναι πολυτιμότεραι καθ' ὅτι μαρτυροῦσιν ἐπίδρασιν ἰσχυρὰν ἐπιτοπίων τεχνικῶν παραδόσεων, αἱ ἐξῆς σφύζονται ἐν ἀρκούντως καλῇ καταστάσει. Αὗται εἶναι : Ἡ ἐν Βακούζῃ, ἣτις εὗρηται ἰδρυμένη παρά τινα κλιτὺν λόφου· διαιρεῖται καὶ αὕτη εἰς μέσον χώρον μετὰ δύο ἐκατέρωθεν πλαγίων κλιτῶν, ἔχει δὲ ἓνα νάρθηκα μετὰ εἰσόδου κοσμουμένης ὑπὸ δύο κιόνων. Πρόθεσις καὶ διακονικὸν εὗρηνται ἐκατέρωθεν τοῦ βήματος ἐν τετραγώνοις χώροις

¹ Texier et Pullan, *L'architecture byzantine* σελ. 134 κ. ἐ. πίν. 17 μέχρι 26. Schultze, *Archäologie der altchrist. Kunst* σελ. 88.

² Texier et Pullan αὐτόθι πίν. 42—44 Schultze *Arch. der altchrist. Kunst* σελ. 88.

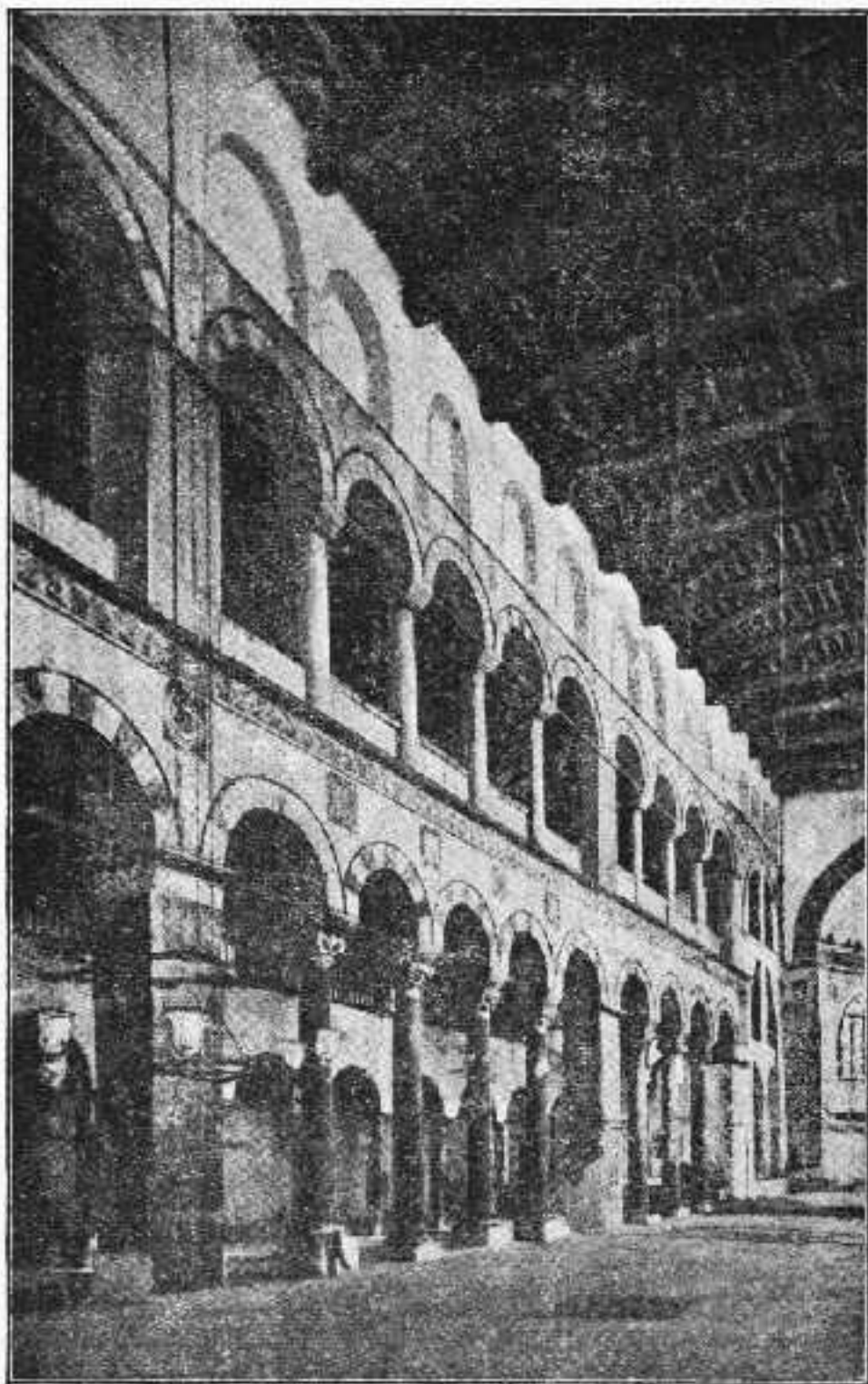
ἐπεκτεινόμενοις πέρα τῆς καμπυλότητος τοῦ μύακος. Ὡσαύτως χαρακτηριστικὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ὅτι πλὴν τῶν τριῶν εἰσόδων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δι' ὧν συγκοινωνεῖ ὁ νάρθηξ πρὸς τὸν ναόν, καὶ ἐπὶ ἑκατέρας τῶν μικρῶν πλευρῶν κεῖνται ἀνὰ δύο ἐτι εἰσοδοὶ μετὰ προστώου. Ὁ μύαξ τῆς βασιλικῆς φέρει παράθυρα καὶ ἔξωθεν ἀρχιτεκτονικὰς διαρθρωσεις¹.

Ἀλλὰ σπουδαιότατον μνημεῖον, ἐν τῶν ἐξοχωτάτων ἀναντιρρήτως τῆς ὅλης Συρίας, εἶναι ἡ ἐν Κάλπ-Λουζέ βασιλική, ἥς ἡ ἐν γένει διάταξις ἔχει τὴν συνήθη διαίρεσιν τῶν βασιλικῶν εἰς τρία κατὰ μῆκος χωρίσματα, τὸν μέσον ναὸν καὶ τὰ ἑκατέρωθεν πλάγια κλίτη. Ὁ νάρθηξ αὐτῆς διαίρεται εἰς τρία μέρη, ὧν τὰ δύο ἑκατέρωθεν συγκοινωνοῦσι πρὸς τε τὸ μέσον καὶ πρὸς τὰ πλάγια κλίτη. Ἡ καινοτομία αὕτη εἶναι σπουδαία, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ θέσις τοῦ διακονικοῦ καὶ τῆς προθέσεως, ἅτινα καίτοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄκρον τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐν τούτοις ἔχουσιν ἄμεσον ἔξοδον καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς τὸν μέσον χώρον. Πρὸς τούτοις ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι, ἐνῶ τὸ διακονικὸν συγκοινωνεῖ διὰ θύρας πρὸς τὸν χορόν, ἡ πρόθεσις τοῦναντίον δὲν ἔχει ἀπ' εὐθείας πρὸς αὐτὸν θύραν, ἀλλὰ συνδέεται ἔξωθεν τοῦ περιφράγματος τοῦ χοροῦ μετὰ τοῦ μέσου χώρου. Ὅτι ὁμῶς χαρακτηρίζει ἰδίᾳ τὴν ἐξοχὸν ταύτην βασιλικὴν εἶναι ὅτι ἐν αὐτῇ ἐγένετο χρῆσις παρὰ τὰ κοινῶς ἐπικρατοῦντα ἰσχυρῶν παραστάδων ἀντὶ στύλων, αἵτινες εὗρηνται εἰς μεγάλα ἀπ' ἀλλήλων διαστήματα. Αἱ παραστάδες αὗται, αἵτινες εἶναι ἀναλόγως βραχεῖαι, φέρουσι μεγάλα τόξα σχηματιζόμενα διὰ λίθων λαξευτῶν, ἀκριβέστατα συναρμολόγων, καὶ τὸν ἄνωθεν αὐτῶν ἐν ἰσοδομίᾳ τοῖχον, ὅστις φέρει κορωνίδα μετὰ τετραγωνικῶν πρὸς φωτισμὸν ἀνοιγμάτων καὶ μικρῶν ἐν τῷ μεταξύ κιόνων, αἵτινες ἐρείδονται ἐπὶ βάσεων προεξεχουσῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου, στηρίζουσι δὲ διὰ διπλῶν ἐπικράνων τὴν στέγην (ἴδε εἰκόνα 21). Ἐξόχως μεγαλοπρεπὴς εἶναι ἡ πρόσοψις τῆς βασιλικῆς, ἔχουσα διπλοῦν ἀέτωμα καὶ ἀνοικτὴν στοὰν ὑπεράνω τοῦ μεγάλου τόξου τῆς εἰσόδου. Ταῦτα ὡς καὶ τὰ ἀνοίγματα τῶν παραθύρων προσδίδουσιν εἰς τὸ οἰκοδόμημα μορφήν ἐν ἣ συνδυάζεται ἡ στερεότης μετὰ τῆς λεπτότητος. Πολύτιμα δ' εἶναι ὅσα πορίζεται ἡ ἱστορία τῆς τέχνης ἐκ τῆς κατὰ μέρος μελέτης τοῦ διακόσμου τῆς βασιλικῆς. Ἐν αὐτῷ καταδείκνυται, πόσον εὐστοχος ἐγένετο χρῆσις τῆς ἀρχαίας διακοσμητικῆς τέχνης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ χρι-

¹ De Vogüé *Syrie centrale* σ. 132 καὶ πίν. 118-119. Schultze *ἐν. ἀν.* σ. 90.

στιανικά σύμβολα. "Ο τι ἰδίχ προκαλεῖ τὴν προσοχὴν εἶναι τὰ μονογραφήματα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἅτινα εὑρηνται ἐν πολλαπλῇ γνησίως ἀρχαίᾳ περιβολῇ¹.

Τρίτη συριακὴ βασιλική, πολλὴν ἔχουσα τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἄνω-

Εἰκ. 43. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικῆς
ὁ Ἅγιος Δημήτριος (Schultze).

τέρω, εἶναι ἢ ἐν Τουρμανίν, ἥτις σώζεται σχεδὸν ἀκεραία (εἰκ. 44). Ταύτης κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ πρόσοψις τοῦ νάρθηκος, ἥτις ἔχει μίαν μόνην εὐρεῖαν ἀψιδωτὴν εἴσοδον, εἰς ἣν ἄγει κλίμαξ δεκατεσσάρων βαθμίδων. Ἀνωθεν τῆς εἰσόδου ταύτης εὑρηται ἀνοικτὴ στοὰ κοσμουμένη ὑπὸ κιονοστοιχίας καὶ φέρουσα ἀπλοῦν ἐπιστύλιον. Ἐκατέρωθεν τῆς στοᾶς ταύτης ἡ πρόσοψις σχηματίζει δύο τετραγωνικοὺς πύργους, οἵτινες φέρουσι δύο ὀρόφους τετραγωνικῶν ἀνοιγμάτων, ὧν τὰ ἄνωτέρω εἶναι πολὺ τῶν κάτω μείζονα, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ κίονας ἀναλόγους τῶν

τῆς στοᾶς. Οἱ πύργοι οὗτοι ἔχουσι στέγας κεκλιμένας, σχηματιζούσας ἀετώματα. Ὁ δὲ κυρίως ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κατὰ μῆκος χωρί-

¹ De Vogüé σελ. 135 κ. ἐ. πίν. 122—129, Schultze Arch. d. althchr. Kunst σελ. 90.

σμάτων, ὧν τὰ δύο ἐκατέρωθεν (κλίτη) εἶναι πολὺ στενότερα τοῦ μέσου καὶ χαμηλότερα, ἔχοντα πολλὰ ἐξωθεν ἀψιδωτὰ παράθυρα. Ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ τοῦ Κάλπ-Λουζι καὶ ἐνταῦθα τὰ πλάγια κλίτη ἔχουσιν ἀνὰ δύο εἰσόδους μετὰ κλιμάκων ὡς ἡ τῆς προσόψεως. Οὐδεμίαν δ' ἐξοδὸν ἔχουσι τὰ κλίτη ταῦτα πρὸς δυσμὰς. Ὁ μέσος χώρος ἔχει ὡσαύτως ἀψιδωτὰ παράθυρα καὶ ἐκατέρωθεν καὶ πρὸς τὴν πρόσοψιν ἀνωθεν τῆς στοᾶς. Ἰδιὸν χαρακτηριστικὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ὅτι ἔχει κατ' ἐξαιρέσειν τῶν ἐν Συρίᾳ ναῶν πολυγωνικὸν μύακα. Ἡ πρόθεσις καὶ τὸ διακονικὸν εὗρηνται παρὰ τὸν μύακα καὶ ἔχουσιν ἐκείνη μὲν εὐρείαν, τοῦτο δὲ στενὴν ἐξοδὸν πρὸς τὰ πλάγια κλίτη.

Παρὰ τὴν βασιλικὴν ταύτην σφύζεται μέγα οἰκοδόμημα, ὅπερ νομίζεται ξενοδοχεῖον, ἀποτελεῖται δ' ἐκ δύο ὀρόφων ὧν ἑκάτερος ἔχει εὐρείαν αἶθουσαν μετὰ στοᾶς¹.

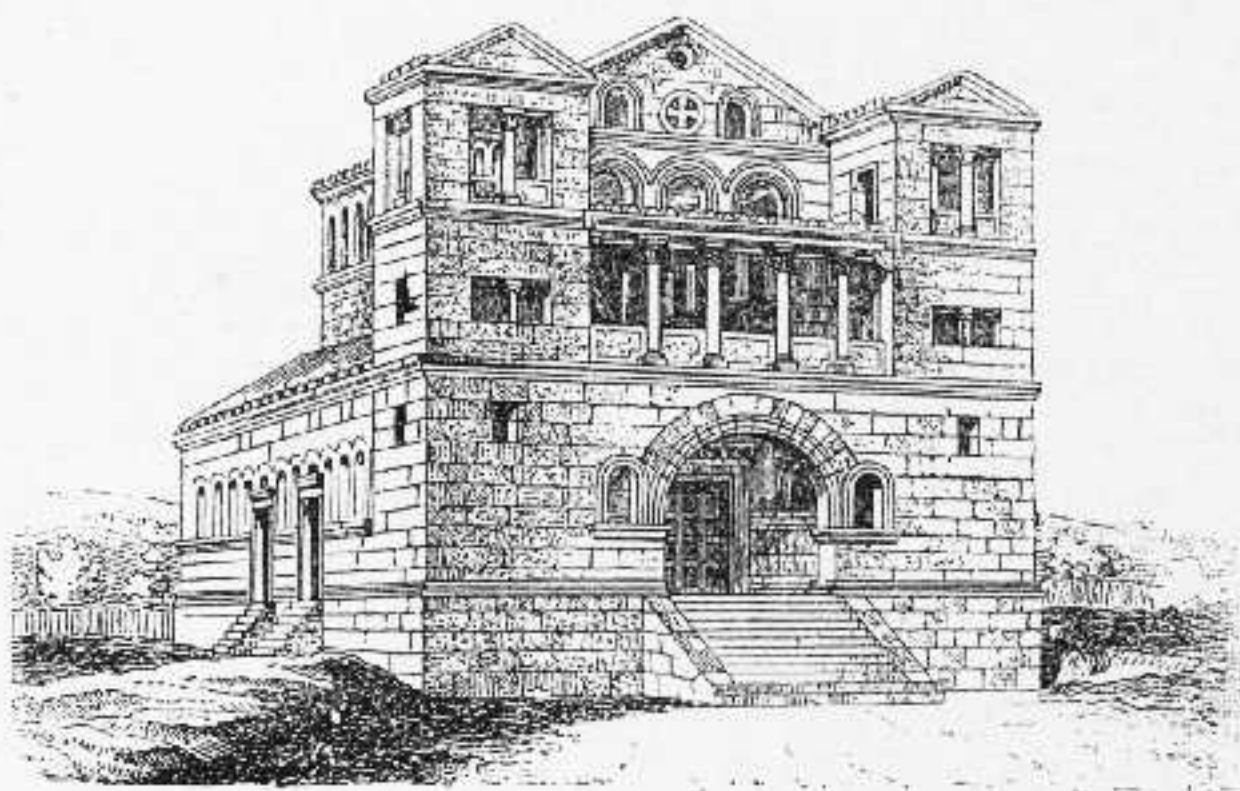
Ἀλλὰ τὸ περιεργότατον ἅμα καὶ πολυπλοκώτατον τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Συρίας εἶναι τὸ συνδεόμενον πρὸς τὸν περιώνυμον ἀσκητὴν Συμεῶνα τὸν Στυλίτην, ἀποθανόντα περὶ τὸ 460, φέρον ἔτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Καλὰτ Σιμάν) ὅστις ἐζήσεν ἐνταῦθα περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη. Τὸ παμμέγεθες τοῦτο ἱδρυμα ἀποτελεῖται ἐκ συστάδος βασιλικῶν, παρεκκλησίων, ξενοδοχείων κλ., ἅτινα ὁμοῦ ἀπετέλουν μόνον ἥτοι μὲν.

Τὰ ποικίλα ταῦτα μνημεῖα ὠκοδομήθησαν βαθμιαίως κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας, ὅπως στεγάζωνται καὶ τελῶσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα τὰ μεγάλα πλήθη τῶν πιστῶν ἅτινα πανταχόθεν συνέρρου ἐνταῦθα ζῶντος ἔτι τοῦ περιωνύμου ἀσκητοῦ καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τὸ κέντρον τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα φέρουσι τὸ περιλήπτικόν ὄνομα τῆς μονῆς, ἀπετέλει ὁ στύλος τοῦ Συμεῶν, οὗ σώζονται ὀγκόλιθοι τῆς βάσεως. Τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ στύλου περιβάλλει ὀκτωγώνιον, παρ' ᾧ κεῖνται ἐν σχήματι σταυροῦ τέσσαρες βασιλικαὶ ἔχουσαι τρία κλίτη. Ἐξ αὐτῶν μία ἔχει πλήρη τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν, τῶν ἄλλων στερουμένων πρεσβυτερίου, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι αὕτη κυρίως ἐχρησίμευε πρὸς τέλεσιν λειτουργίας, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἐχρησίμευον πιθανῶς μόνον ὅπως συνέρχεται τὸ πλήθος κατὰ τὰς ἐορτάς καθ' ἃς ἐγίνοντο ἱεροτελεστίαι πλησίον τοῦ ἱεροῦ στύλου. Ἐκ τῶν ἄλλων κτιρίων ἄξιον μνείας

¹ De Vogüé σελ. 138 κ. ἐ. πίν. 130—136. Schultze αὐτόθι. Bayet L'art Byzantin σελ. 29.

εἶναι ὀκτωγώνιον θυσιαστήριον περιβαλλόμενον ὑπὸ χαμηλοτέρων τετειχισμένων χώρων¹. Τὸ σύστημα τῶν ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ποικίλων οἰκοδομημάτων δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἐπακριβῶς κατὰ χρονολογικὴν σειράν· οὐχ ἥττον τὰ σπουδαιότερα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης οἰκοδομήματα ἀνάγονται εἰς τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἡ μονὴ Συμεὼν τοῦ Στυλίου εἶναι ἀξία σημειώσεως καὶ δι' ἕτερον λόγον, ὅτι ἐν αὐτῇ περιεσώθη τέλειον ὑπόδειγμα μονῆς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος.

Πλὴν τούτων ὁμοῦ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς περιεσώθησαν ἐν ἑρειπίοις χριστιανικαὶ βασιλικάι. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιόταται διὰ τὴν ἱστο-

Εἰκ. 44. Ἡ ἐν Τουρμανὶν βασιλική (Schultze)

ρίαν τῆς τέχνης εἶναι αἱ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, μάλιστα ἡ ἐν Ἱεραπόλει τῆς Φρυγίας, ἀξία σημειώσεως διὰ τὴν ἰδιάζουσαν μετὰ κυλινδρικῶν θόλων κατασκευὴν αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυαρίθμων βασιλικῶν, ὧν τὴν ὑπαρξιν γνωρίζομεν ἐκ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, μία τῶν ἀρχαιοτάτων, περισώσασα πολύτιμα γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, εἶναι ἡ ἐν τῇ περιωνύμῳ μονῇ τοῦ Στουδίου, ἧς ὁμοῦ αἱ πολλαπλαῖ ἐπισκευαὶ ἠλλοίωσαν τὴν ἀρχικὴν διάθεσιν. Ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων βασιλικῶν ἀφανισθεισῶν γνωρίζομεν τὴν ὑπαρξιν ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις τῆς αὐτοκρατορίας ὅχι μόνον ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν

¹ De Vogüé, Syrie centrale σελ. 141 κ. ἐ. πιν. 139—151 Schultze, Arch. d. alchrist. Kunst σελ. 90—91.

ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἐκ τῶν περισωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν κοσμημάτων, οἷον κιονοκράνων, ἐπικράνων, πλακῶν, δρυφάκτων κτλ. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιόταται διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων τυχῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἶναι αἱ ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῆς ἰδρυθεῖσαι, ἐν Δελφοῖς, Δήλῳ, Ἐλευσίνι, Ἐπιδαύρῳ καὶ Ὀλυμπίᾳ. Πάντα ταῦτα τὰ χριστιανικὰ ἱερὰ ὑψώθησαν ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων λαμπρῶν οἰκοδομημάτων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τοὺς ἀρχαίους θεούς, τῇ ἐπινεύσει καὶ τῇ ἀρωγῇ τῶν ἐν Βυζαντίῳ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων. Δι' αὐτῶν κατηνέχθη τὸ ὕστατον πλήγμα εἰς τὴν ψυχorroγαυσαν θρησκείαν.

Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ Δύσει περισώθησαν πολλά βασιλικά ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἀλλ' αἱ πλείσται, ὡς προείπομεν, διὰ τῶν ἐπισκευῶν καὶ διασκευῶν ἀπέβαλον σχεδὸν πᾶν ἔχνος τῆς παλαιᾶς αὐτῶν διαθέσεως. Οὐχ ἥττον καὶ οὕτω κέκτηνται οὐ σμικρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, διότι ἐν ταῖς πλείσταις περισώθησαν γλυπτὰ κοσμήματα μεγάλην ἔχοντα σπουδαιότητα. Ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων αἱ πλείονες εὐρίσκονται ὡς εἰκὸς ἐν Ῥώμῃ. Αὗται εἶναι αἱ ἐξῆς κατὰ σειράν. α') Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (S. Paulo-fuori-le Mura), ἥς ἡ πρώτη ἰδρυσις ἀνέρχεται εἰς τὸ 388, γενομένη ὑπὸ Βαλεντιανοῦ τοῦ Β' καὶ Θεοδοσίου, ὑποστᾶσα δὲ μέχρι τοῦδε πλείστας ὁσας διασκευάς. β') Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (S. Pietro-in-Vincoli), ἰδρυθεῖσα τῷ 422 ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Βαλεντιανοῦ τοῦ Γ' Εὐδοκίας. Ἡ βασιλικὴ αὕτη, διατηροῦσα εἰσέτι 20 ἀρχαίους δωρικοὺς κίονας, ἔχει κατὰ τὰ ἄλλα ὑποστῇ γενικὴν μεταμόρφωσιν διὰ τῶν ἐπισκευῶν. γ') Ἡ βασιλικὴ τῆς ἀγίας Σαβίνης, ἥτις εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὰ ἐν αὐτῇ περισωθέντα ξυλογλυφήματα. Αὕτη ἐκτίσθη τῷ 425 ὑπὸ τινος Ἰλλυριοῦ ἱερέως καλουμένου Πέτρου, καὶ κατέχει πιθανώτατα τὴν θέσιν ἀρχαίου ἱεροῦ. Οἱ ἐσωτερικοὶ 24 κίονες μετὰ κορινθιακῶν κιονοκράνων εἶναι ἀρχαῖοι καὶ ἐκ λίθου παρίου. Ἡ στέγη τῆς βασιλικῆς ἐκ ξύλου, διατηρεῖ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις βασιλικαῖς· ἀλλ' ὅτι κυρίως προκαλεῖ τὴν προσοχὴν εἶναι αἱ ξυλόγλυπτοι αὐτῆς θύραι, αἵτινες ἔχουσιν ἐν τοῖς φανώμασιν αὐτῶν βιβλικὰς σκηνάς. Τὰ ξυλογλυφήματα ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν πολυτιμοτάτων λειψάνων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἐγένοντο δ' ἀντικείμενον πολλῶν μελετῶν· περὶ αὐτῶν γενήσεται ὁ προσήκων λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ. δ') Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἀγίου Κλήμεντος ἡ κάλλιον διατηρουμένη ἐν Ῥώμῃ καὶ ἔχουσα τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς σχῆμα. Ἡ βασιλικὴ αὕτη μνημονεύεται ἤδη ἐν ἔτει 392. Αἱ ἐν αὐτῇ